

Лілія ЗДОРОВЕНКО

ПРИРОДА “АБСОЛЮТНОГО ДУХУ” У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ Г.В.Ф. ГЕГЕЛЯ

Стаття присвячена аналізу сутності феномену духу людини в інтерпретації Г.В.Ф. Гегеля на основі його праці “Феноменологія духу”. Предметом аналізу є погляди Г.В.Ф. Гегеля на формування абсолютного духу та місце “духу” в його філософській системі. Авторка відзначає, що в сучасній філософії історичне значення “Феноменології духу” не лише не втратило своєї актуальності, а й відкрило нові горизонти тлумачення.

Ключові слова: феноменологія, абсолют, дух, духовне життя, душа.

Інтерес до ідеї “феноменології духу” – цього “дійсного витоку і таємниці” (К.Маркс) гегелівської філософії, через яку проходить історичний процес пізнання від найпростіших форм знання до форми абсолютного знання, не є випадковим. В Україні вивчення гегелівської спадщини здійснювалося в різних контекстах: від нігілістичного сприйняття у 20 – 60 рр. до шанобливого аналізу від 70-х років ХХ ст. Тенденція зневажання Г.В.Ф. Гегеля як містика та ідеаліста, який розробив найзагальніші поняття, що розкривають універсальні форми будь-якого руху і розвитку, базувалася донедавна на тій підставі, що його аналіз теоретичних, логічних проблем або людських відносин здійснювався поза безпосереднім зв'язком із життям, був аполітичним, загрузлим у хащах схоластичної абстракції, і тому не лише некорисним, а й ворожим; він відволікав від осягнення реальної дійсності.

Від другої половини ХХ ст. в радянській філософії переважаючою стала лояльна оцінка гегелівської філософії.

Розробка методологічної проблематики довела, що філософія є тією ієрархією наукового знання, в межах якої виробляються найзагальніші методологічні принципи. І тому універсальна всезагальна методологія, яку розробляє саме філософія, повинна виражатися в найзагальніших, універсальних, абстрактних поняттях. Е.В. Ільєнков ще у 1971 р. наполягав, що в цьому плані твори Г.В.Ф. Гегеля досі залишаються найкращою школою діалектичної думки.

Осягнення смислу гегелівських міркувань про ідею “феноменології духу” особливо актуальне у зв’язку із реваншем духу в культурі початку ХХІ ст. над ідеологічним диктатом, який зухвало увірвався в філософію і безцеремонно витіснив сам предмет філософського дослідження, тобто роботу з поняттями, всебічний аналіз яких дає можливість виробити філософські категорії – вузлові пункти пізнання.

Реформування українського суспільства, його вихід із кризи світоглядних орієнтирів пострадянського часу відновив і посилив інтерес до проблем існування душі та духу. Складність дослідження духовного світу людини полягає у тому, що сам об’єкт дослідження не має визначених меж і може бути порівняним лише зі світом у цілому. Останнім часом автори філософських робіт в Україні та країнах СНД намагаються визначити сучасне смислове навантаження поняття “дух”. Дух, духовність, духовний світ мисляться не лише у вигляді особливого роду явищ індивідуального чи суспільного життя, а передовсім як духовний зміст різних реалій і подій людського буття. Проблема душі, феномени духу та духовності стали предметом розгляду численних наукових конференцій, серед яких виділимо такі: “Гуманізм. Людина. Духовність” (Дрогобич, 1993), “Дух, душа, людина: витоки і пошуки” (Суми, 1993), “Духовність і технічний прогрес: проблема гармонізації” (Вінниця, 1997), “Гуманізм. Людина. Віра.” (Дрогобич, 1998) та інші.

Філософська світоглядна традиція приділяє значну увагу цьому питанню, адже тут відобразився вічний пошук сутності сакрального. Оскільки інтерес суспільства до проблем духу, душі та духовного світу завжди був істотним та дієвим, то й відкриття у цій галузі мали позитивне значення і не були забуті у вищих проявах вільнодумства та смислотворчості. У сучасній

філософії проблема духовного має широкий спектр пояснень. Поліфонія смислових уявлень про духовне, дух несе в собі власну відмінну рису насамперед у зв'язку з часовими межами. Людина завжди знаходить щось нове, доповнює вже відоме, роблячи картину під назвою “феномен духовного” більш повною та яскравою. Це вічний рух. Природа духовного є однією з вічних проблем.

У цьому контексті важливим теоретичним завданням ми вважаємо залучення гегелівського методу з'ясування феномену духу, завдяки якому духовне “вибивається” за межі суб'єктності і вкорінюється в абсолютному русі становлення Універсуму. У такому випадку поняття “дух” просякнуте універсальним змістом, і навіть як здобуток суб'єктності воно перебуває в абсолютному русі становлення. М.Ф.Бикова зазначає, що розгортання “абсолютної суб'єктивності” Г.В.Ф. Гегель уявляє через це у вигляді історії розвитку самого Абсолюту, його змістових визначень. У цьому сенсі феноменологія духу може розглядатися як “процес самопізнання Абсолюту у своєму власному понятті” [1, 482]. Такий підхід засвідчує, що жодна з форм духовного життя “не перетворюється в раз і назавжди готовий зразок для наслідування, в абсолютну, заповітну, сакральну межу, за якою вже нічого немає і не може бути. Тут все розглядається як необхідний, але минулий момент нескінченного розвитку” [4, 22].

Аналізуючи літературу, зорієнтовану на з'ясування сутності феномену духу в гегелівській інтерпретації, можемо окреслити як завдання, які ставив перед собою Г.В.Ф. Гегель, так і пояснити зміст принципів, на яких він будує дослідження процесу саморозвитку духу.

В.І. Шинкарук наголошує, що “історичне значення “Феноменології духу” Гегеля полягає в тому, що в ній уперше була здійснена спроба вивести теорію пізнання з історії пізнання, тобто із дослідження закономірностей історичного процесу розвитку усієї системи людського знання” [6, 188]. Д.І. Дубровський також звертає увагу на те, що Г.В.Ф. Гегель інтерпретує історичний процес саморозвитку духу в тому сенсі, що субстанція цього духу набуває статусу самоусвідомлюваної субстанції завдяки процесу просвіти та діяльності індивідів.

Тобто Г.В.Ф. Гегелю зрозуміло, що об’єктивною закономірністю просвіти окремого індивіда є проходження ним головних етапів утворення “всезагального духу”, тобто людства. “Пояснювальні функції категорії практики та діяльнісного підходу у філософії Гегеля (з її постулатом Абсолютного духу!) виглядали доволі органічно, оскільки стосувалися самоперетворення духу. Зв’язки і взаємопереходи суб’єктивної та об’єктивної реальності не утворювали для Гегеля серйозної проблеми, тому що усе це були зв’язки та переходи різних етапів того ж самого духу” [3, 256].

Культурно-історичним підходом пояснення онтології духовного, в якому чітко прозирає гегелівська ідея співвіднесення індивідуального процесу формоутворень свідомості із суспільно-історичним і останнього із першим, що стала найважливішим принципом “Феноменології духу” і допомогла Г.В.Ф. Гегелю з’ясувати багато об’єктивно закономірних моментів дійсного процесу пізнання, позначена позиція Л.А. Мацко, О.В. Трофімова. Вони розглядають духовне не “як певну самостійну, самодостатню відокремлену сферу”, а навпаки, вважають, що “витоки і сутність духовного і духовності шукаються в субстанціональних основах людського буття, прогресуючій тотожності культури і природи, суб’єкта й об’єкта, людини та Універсуму” [4, 20].

Розкриттю основних типологічних значень, котрі пов’язуються зі смисловим змістом понять “дух”, “духовність”, приділяє увагу М.С. Каган. Але переважно його визначення концентруються у структурі суб’єктивності людини.

На наш погляд, більш глибокий смисл понять “дух”, “духовне” можна розкрити, якщо відправною для рефлексій буде теза, що людина як суб’єкт предметної діяльності успадковує і робить характеристиками свого суб’єктного (практичного і духовного) буття розпредметнені універсально-загальні, субстанціальні характеристики Універсуму.

Метою статті є аналіз гегелівської ідеї “феноменології духу”, в контексті якої існування і розвиток людини як суб’єкта, створення нею свого суб’єктного буття можна розуміти тільки на основі поступального процесу взаємопроникнення субстанціального і суб’єктного змістів у предметній діяльності.

Г.В.Ф. Гегель створив систему дослідження проблеми духу, яка базувалася на баченні всього історичного та духовного світу у вигляді процесу, тобто у безперервному русі, змінах, перетвореннях і розвитку, він зробив спробу розкрити внутрішній зв'язок цього розвитку та руху. Сутність розвитку людської душі, її космічне призначення розкривається у визначній праці Г.В.Ф. Гегеля – “Феноменології духу”. В.І. Шинкарук доводив, що “Феноменологія духу” – це одна із найскладніших праць у світовій філософській літературі, адже тут Г.В.Ф. Гегель здійснив грандіозну спробу охопити і пов'язати єдиною історичною ниткою розвитку все багатоманіття форм і “образів” індивідуальної та суспільної свідомості. Саме тому ми можемо звернутися до неї, щоб знайти відповідь на питання, які нас цікавлять стосовно природи єдності “душі ” та “духу”.

У “Феноменології духу” філософ, застосовуючи поняття “дух” для позначення об'єктивних щодо індивіда форм суспільної свідомості – таких, як релігія, право, мораль, філософія, наука, – прагне послідовно провести принцип тотожності буття і мислення. Для цього Г.В.Ф. Гегель розглядає мислення (абсолютну ідею) не як нерухому, незмінну сутність, а як процес пізнання, що безперервно розвивається, піднімається від однієї сходинки на іншу, вищу. В силу цього абсолютна ідея в його концепції стає не тільки початком, а й змістом усього світового процесу, його розвитку, складаючи “абсолютний дух” – людство в цілому та історію людства.

“Філософія духу” Г.В.Ф. Гегеля структурується з трьох складових:

- вчення про суб'єктивний дух;
- вчення про об'єктивний дух;
- вчення про абсолютний дух як вищий ступінь самопізнання “абсолютної ідеї”.

Послідовний розвиток індивідуальної свідомості Г.В.Ф. Гегель простежує у феноменології та психології. Тут він доходить висновку, що в основі індивідуальної свідомості лежить “об'єктивний дух”. Це поняття охоплює, за Г.В.Ф. Гегелем, правові та моральні відносини, серед яких

німецький ідеаліст називає також сім'ю, громадянське суспільство і державу.

Оскільки сутністю духу, за Г.В.Ф. Гегелем, є свобода, то право визначається як здійснення, безпосереднє буття свободи. Філософ вважає, що важливим проявом права є особиста власність, яка розглядається не як визначена історична форма суспільних відносин, а як необхідне, субстанційне перевтілення свободи. Гегель зображує історію людства як прогрес свідомості свободи, яка, на його думку, становить внутрішню природу людини. Але ця внутрішня природа лише поступово, протягом багатовікової історії усвідомлюється людиною, завдяки чому вона дійсно стає вільною. Важливо, що Г.В.Ф. Гегель приймав свободу здебільшого як *свободу духу*, думки, інтелектуальну свободу особистості. В основу праці вчений поклав визначальні поняття, які характеризують складові філософської системи, зокрема, поняття “дух”.

Досить складно виявити і зрозуміти визначення Г.В.Ф. Гегелем проблеми абсолютного духу, адже, згідно зі згаданою схемою, *абсолютний* дух є результатом спекулятивного піднесення *людського* духу до рівня абсолютної свідомості, поєднується в системі Г.В.Ф. Гегеля з утвердженням абсолютного духу як відвічно рефлексованої в собі реально безкінечної і безумовно метафізичної реальності, що є і абсолютним первістком, реальність якого абсолютно не залежить від чогось скінченного і від тих метафізичних пригод, що стаються зі скінченням у світі.

Абсолютний дух і насправді парадоксальним чином постає в системі Г.В.Ф. Гегеля, з одного боку, як певний результат, а з іншого – як абсолютний першопочаток. Однак це не є певною непродуманістю чи непослідовністю його вчення, як може здатися на перший погляд. В основу цього парадоксу філософ поклав виражену концептуальну єдність, що визначається певною вихідною фундаментальною метафізичною інтуїцією, розгортанням якої у Г.В.Ф. Гегеля в результаті і є вся його система в цілому. Ця система, своєю чергою, створює деякий внутрішньо замкнений смисловий контекст, що нібито вказує на цю центральну інтуїцію, яка може бути виражена окремо взятим

твердженням. Щоб визначити цей контекст, треба об'єднати такі положення:

1. Абсолютний дух є для Г.В.Ф. Гегеля тим, у чому адекватно виражається метафізичний зміст поняття істинно безкінечного.

2. Абсолютний дух є результатом процесу зняття кінцевого лише в тому смислі, що кінцеве “в результаті” цього процесу виходить за свої межі і переходить у безкінечне, ніби “впадаючи” в абсолютну дійсність і зливаючись із нею.

3. Абсолютний дух, на думку Г.В.Ф. Гегеля, як актуально безкінечна саморефлексія, є абсолютна Самосвідомість. Однак було б не тільки не виправданим, а й таким, що вуалює суть обмеженням стверджувати, що абсолютний дух є тільки самосвідомістю логічної ідеї. Абсолютний дух є Самосвідомістю абсолютного духу.

4. На думку Г.В.Ф. Гегеля, абсолютний дух є безумовно першою метафізичною реальністю. Він, існуючи “*поза і незалежно від*” людської самосвідомості, разом з тим іманентний їй. *Абсолютний дух присутній усюди, і ця його присутність є його самосвідомістю.* Саме цей висновок Гегеля дає нам підстави твердити, що дух дійсно наявний на всіх рівнях нашого існування і ніщо не може відбутися без його причетності.

У своїй праці Г.В.Ф. Гегель наділив дух багатьма якостями та аспектами його осягнення. Дух володіє самосвідомістю і є безпосередньою та абсолютною свободою. Філософ виокремлює три основні частини у розгляді “духу”, які стосуються всіх сфер життя. Дух існує у моральному світі, також він відчужений від себе і ще – це істинний дух, і саме це містить у своєму понятті.

На думку Г.В.Ф. Гегеля, судити, чим задовольняється дух, можна з обсягу його втрати. Сила духу є настільки великою, наскільки масштабним є її зовнішній прояв, його глибина є глибокою лише настільки, наскільки він може розповсюдитися і втратити себе у своєму розкритті. Як субстанція і всезагальна, самій собі рівна постійна сутність, дух є незмінною основою і вихідним пунктом діяльності, їх кінцева мета як мисленнєве “в собі” всіх самосвідомостей. Як субстанція дух є непохитною справедливою рівністю самому собі, але як для-себе-буття ця субстанція розчинена, така, що

приносить себе в жертву як милостива сутність, у якій кожен здійснює свій власний витвір, розриває всезагальне буття і бере від нього свою частку собі [2, 253 – 257].

Г.В.Ф. Гегель вважає: дух – це сама підтримуюча абсолютна реальна сутність. Міркування вченого спонукають до висновку, що дух є всезагальною свідомістю, яка включає в себе чуттєву достовірність, сприйняття і розсудок, оскільки в аналізованні самого себе дух стверджує момент, що він є для себе предметна суцтя дійсність і абстрагується від того, що ця дійсність є його власне для-себе-буття. Дух є свідомість, з розгляду якої ми і виходимо. Якщо розум, яким володіє дух, споглядається останнім як такий, то він (розум) є, або якщо це розум, який у ньому дійсно є і який складає його світ, то дух – у своїй істині, він є дух, він є дійсною моральною сутністю.

Оскільки дух є безпосередньою істиною, він водночас є моральним життям народу. Дух – це індивід, певний світ; він неминуче повинен перейти до усвідомлення того, чим він безпосередньо є, і, пройшовши низку формоутворень, досягнути знання себе самого. Але ці формоутворення відрізняються від попередніх тим, що вони є реальними духами, дійсністю у власному смислі, вони є формоутворенням деякого світу, а не форм однієї лише свідомості [2, 224].

За Г.В.Ф. Гегелем, живий моральний світ наповнений духом, він є духом у його істині. Такий світ розірваний на посейбічне та потойбічне, і моральний світогляд є дух, рух, повернення якого у просту для-себе-суцтя самість духу розвивається, а метою та результатом його є самосвідомість абсолютного духу.

Узагальнюючи наші міркування, зазначимо, що Г.В.Ф. Гегель надав сучасним мислителям грандіозний поштовх у розкритті цього питання, створивши цілу філософську систему, яка виявляє можливість різних проявів духу, вказує на їх значущість у різних сферах життя людства; її основна ідея полягає в тому, щоб уявити весь природний історичний та духовний світ у вигляді процесу, тобто у безперервному русі, змінах, розвитку. Ця система вплинула на поглиблення проблеми духу, адже дух включений у світовий процес розвитку. Поняття “дух” перетинається з такими поняттями, як “наука”,

“державність”, “релігія”, “мораль”, що особливо важливо для сучасності, де панує аморальність, матеріальна корисливість, нівелювання духовних потреб людства. Варто озирнутися і внести в сучасний світ вищих технологій і сухих підрахунків вогник смисложиттєвих цінностей, який усе ж таки завжди віднаходиться поряд з нами, але ми його не помічаємо чи ігноруємо через шалений темп життя, відкидаємо його на задній план, втішаючи себе думкою, що ще встигнемо подумати і про душу, і про добре, і про вічне. Та, на жаль, потім буває вже пізно. “Чи безсила людина протистояти множинності злостивих і жорстоких ситуацій у реальному житті, які призводять до зростання кількості природно незумовлених, передчасних смертей, подолати розкол на “жертв і катів”, котрі можуть мінятися місцями, – це проблема соціокультурного розвитку людства. Її розв’язання передбачає зміну людського менталітету, не стільки зміну способів мислення, скільки зміну культури емоційних переживань і ціннісних орієнтацій, а тим більше способів діяльності, поведінки і способу життя як в індивідуально-особистісному, так і в суспільному масштабі. Вони містяться в душі людини” [5, 149 – 150]. Саме наше життя – це спрямування людської духовності, її повноти. Наскільки повноцінно живе людина в усій своїй універсальній сутності, настільки багатшим буде її духовний вимір.

У подальшій перспективі дослідження цієї проблеми дасть змогу визначити потенціал духовних цінностей з метою розв’язання соціальних проблем майбутнього, в тому числі соціально-культурних якостей людини, а також довести, що розуміння духовних можливостей та шляхів самореалізації цілісної особистості сприяє подоланню антропологічної кризи українського суспільства пострадянської доби.

Література

1. Быкова М.Ф. “Феноменология духа” как набросок новой концепции субъективности // Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Феноменология духа. – М.: Наука, 2000. – 495 с.
2. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Феноменология духа. – М.: Наука, 2000. – 495 с.

3. Дубровский Д.И. Проблема идеального. Субъективная реальность. – М.: Канон +, 2002. – 368 с.

4. Мацко Л.А., Трофімов О.В. Онтологія духовності // Духовність і технічний прогрес: проблема гармонізації. Колективна монографія / Керівник авт. кол. О.В. Колос. – Вінниця: Вінницький державний технічний університет, 1997. – 224 с.

5. Скотний В.Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.

6. Шинкарук В.И. Единство диалектики, логики и теории познания: Введение в диалектическую логику. – К.: Наукова думка, 1977. – 368 с.

Здоровенко Лилия. Природа “Абсолютного духа” в философской системе Г.В.Ф. Гегеля. Статья посвящена анализу сущности феномена духа в интерпретации Г.В.Ф. Гегеля на основании его работы “Феноменология духа”. Предметом анализа являются взгляды Г.В.Ф. Гегеля на формообразования абсолютного духа и место “духа” в его философской системе. Автор отмечает, что в современной философии историческое значение “Феноменологии духа” не только не утратило своей актуальности, но и открыло новые горизонты его интерпретации.

Ключевые слова: феноменология, абсолют, дух, духовная жизнь, душа.

Zdorovenko Liliya. The nature of “Absolute spirit” in G.Hegel’s philosophical system. The article deals with the topical problems of humane spirit life according to G. Hegel’s interpretation in his work “Phenomenology of Spirit”. The subject of the analysis are G.Hegel’s views of absolute spirit rising and of “spirit” place in his philosophical system. We can see that in modern scientific world of philosophy historical importance of “Phenomenology of Spirit” has its actuality and opens new outlooks of its meaning.

Key words: phenomenology, absolute, spirit, spiritual life, soul.